

De noodzaak van verduurzaming

Gerard Donkers
(in samenwerking met
Kring Andragologie
van de Universiteit van
Amsterdam):
Naar een leefbare aarde.
Verduurzamen vanuit
veranderkundig perspectief

Stichting De Parel, Nijmegen.
ISBN 9789081152594;
369 blz. € 25,00

Als we zo doorgaan, is de aarde niet duurzaam leefbaar. Dit onheilspellend inzicht hangt als een donkere wolk boven de tijd waarin we leven. Al eeuwen zijn we bezig de aarde naar onze hand te zetten, omdat we dat steeds beter kunnen. Maar ondertussen heeft dit proces zo'n intensiteit en afmeting bereikt dat aardwetenschappers het huidige ecologische tijdperk naar onszelf hebben genoemd: het Antropoceen. Het is het tijdperk waarin de grondstoffen van de aarde steeds meer worden uitgeput, de atmosfeer wordt vervuild met broeikasgassen en de biodiversiteit in flora en fauna steeds verder afneemt. Hoe kunnen we als mensheid met elkaar het tij keren?' Zo begint Gerard Donkers dit boek, waarin hij de focus legt op de problematiek van verduurzaming en het perspectief van veranderkunde. Om daarna te vervolgen met: 'Wat moet er in grote lijnen op basaal ecologisch, economisch, politiek en sociaal-cultureel vlak zoal gebeuren als we de aarde voor ons leefbaar willen houden en hoe kunnen we dat vanuit een samenhangend, integraal perspectief aanpakken?'

In zijn boek, dat de vorm heeft van een wetenschappelijk essay, gaat Donkers in op deze veranderkundige vraagstelling. In de op duurzaamheid gerichte verandertrajecten die hij in dit boek bespreekt, legt hij het accent op een brede benadering van onderop, samen met zo veel mogelijk verschillende belanghebbenden, een strategie van gedeelde waarden, waarbij hij verbetering van levensvoorwaarden combineert met aandacht voor leren en competentieontwikkeling. Ook doet hij

voorstellen voor praktijkgerichte leer- en onderzoekstrajecten. Het boek is bedoeld voor organisatie- en beleidsmedewerkers, uitvoerende professionals, politici, docenten en studenten in het hoger beroepsonderwijs.

De Kring Andragologie van de Universiteit van Amsterdam vroeg zich enkele jaren geleden af wat zijn bijdrage als sociale veranderwetenschap zou kunnen zijn aan het actuele vraagstuk van verduurzaming en de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen. De toegevoegde waarde vond de Kring in een pleidooi voor verduurzamen vanuit een integraal perspectief, waarbij de praktijk van verduurzaming zich kenmerkt door de volgende punten:

- 'In het verandertraject wordt proportioneel aandacht besteed aan de belangen van de natuur, de mens en de maatschappij;
- Het verandertraject is gericht op het herstel van evenwicht tussen ecologische, persoonlijke en maatschappelijke belangen;
- Er wordt systemisch gedacht in termen van complexiteit en zelforganisatie en dit systemisch denken bevat een handelingsgerichte manier van denken;
- Er is bij de betrokkenen sprake van een kritische (her)oriëntatie op het eigen denken over de verhouding tussen ecologische, economische, politieke en sociaal-culturele waarden;
- In het verandertraject ligt de nadruk op een meeractorenbenadering van onderop, waarin sprake is van een grenzen stellende dialoog tussen verschillende belangen en een gedeelde waardenstrategie;

- In het verandertraject is sprake van een combinatie van verbetering van condities en handelingscompetenties.'

Het boek licht elk van deze punten toe en werkt ze uit in paragrafen over bijvoorbeeld interventiegericht denken, een meeractorenbenadering van onderop ('de technische oplossingen zijn ons bekend, maar hoe krijgen we de mensen daarin mee?'), interdisciplinair denken in systemische samenhang, bijvoorbeeld 'Over de noodzaak van heroriëntatie op de economie: een economisch systeem dat in ecologische zin niet deugt, is niet duurzaam. Het moet dan ook niet langer meegaan. Een systeem dat enkel op winst en eigenbelang is georiënteerd, moet worden afgebroken. Het verstoort de balans met betrekking tot elementaire waarden van mens en milieu. (...) Economen doen net alsof ze een neutrale, waarde vrije wetenschap beoefenen à la natuurkunde. In werkelijkheid heeft economie een sterk moreel programma dat stelt dat egoïsme goed is, dat de mens op aarde is om zijn persoonlijke nut te maximaliseren, dat emoties onderdrukt en dat alleen spreekt over waarden waarop een cijfer kan worden geplakt. Dan begeef je je als wetenschapper op heel dun ijs.'

Economische verduurzaming omschrijft Donkers dan als 'de ontwikkeling van een economisch systeem, waarin de actoren het systeem behoeden voor uitputting van haar energiebronnen en bijdragen aan herstel van de balans tussen ecologische en economische waarden'.

Ook 'zelfregie' is een belangrijk thema voor Donkers. Versterking van de zelfregie van

burgers is voor hem een belangrijke opdracht van een democratisch politiek bestel, bijvoorbeeld via het organiseren van participatie in een gemeente, het aanpakken van de toeslagenaffaire, de inspraak bij windmolenprojecten of het tegengaan van de onteigening van zelfregie in taalgebruik en informatietechnologie. Politieke verduurzaming vat Donkers dan samen als ‘de ontwikkeling van een toekomstbestendig politiek-juridisch bestel dat actief door burgers wordt gedragen, dat gebaseerd is op democratische en gelijkwaardige verhoudingen en dat gericht is op herstel van de balans tussen politieke en ecologische waarden’.

Bij het sociaal-cultureel perspectief stelt Donkers dat er iets bijzonders is als we ons afvragen wat een duurzaam sociaal systeem inhoudt. Daarbij verwijzen mensen soms naar stabiliteitskenmerken van relaties en sociale verbanden. Wordt dit een conservatieve norm van duurzaamheid? Wordt duurzaam werkloos zijn nu een goede zaak? Wat bedoelen we op het gebied van menselijke eigenschappen dan met ‘duurzaam’? Donkers concludeert ‘dat “duurzaam” betrekking heeft op het *proces van ontwikkelen* van producten, ideeën, mensen en menselijke verhoudingen, en de vraag naar hoe daarin wordt afgestemd op ecosystemen’. Dit brengt de auteur tot een definitie van verduurzamen: ‘Verduurzamen is ons handlungsvermogen richten op herstel van de balans tussen de waarden van natuur, mens, en maatschappij, zodat de wereld ook voor toekomstige generaties leefbaar is. Een centraal aspect van verduurzaming is behoud van energie door zelfuitputting van natuurlijke, menselijke

en maatschappelijke energiebronnen te voorkomen en door duurzame energiebronnen aan te boren en te versterken.’

Andere thema’s die de auteur uitwerkt zijn bijvoorbeeld meervoudig leren denken in termen van zelfregulering, en een circulair proces van verduurzamen, met de volgende stappen:

- ‘Stap 1: Richt de aandacht op concrete handelings-situaties (...);
- Stap 2: Doe kritisch zelfonderzoek, met een confrontatie tussen iemands wenselijke waarde en de feitelijk in het gedrag gepraktiseerde waarde (...);
- Stap 3: Zoek vanuit getoond respect voor die eigen waardenopvattingen via een kritische dialoog naar (bevredigende) afstemming van deze waarden op de ecologische, maatschappelijke en de persoonlijke context;
- Stap 4: Zoek met elkaar vanuit het kritisch zelfonderzoek van voorbeeldsituaties naar gedeelde waarden;
- Stap 5: Ontwikkel nu vanuit de gedeelde waarden concrete, meervoudige oplossingen en manieren om die te realiseren;
- Stap 6: Probeer deze oplossingen in de praktijk te realiseren via continue feedback en feedforward wat betreft de integraliteit van de benadering.’

‘De basisvorm van dit veranderproces is de dialoog tussen medeveranderaars’, waarbij het Donkers gaat om ‘een grenzen stellende dialoog, waaraan ten grondslag ligt dat mensen in hun autonomie, in de ontwikkeling van zichzelf, verbonden

blijven en in hun verbondenheid met de ander en het andere autonoom blijven. Het is dan de kunst om deze twee fundamentele menselijke behoeften tegelijkertijd te bevredigen. (...) De kennis en inzichten van terzake deskundigen en juridische instanties worden in een dialoog slechts behandeld als oriëntatiekaders die ook ruimte laten voor eigen visie en invulling door de betrokkenen in het verandertraject. Dat vraagt om een open en bescheiden opstelling van politici en deskundigen.’ ‘Dat is lastig!’, zo verzucht Donkers aan het eind van deze redenering over grenzen stellende dialoog.

Vanuit deze integrale visie doet de auteur ook voorstellen voor praktijkgerichte leer- en onderzoekstrajecten, vooral voor het hoger onderwijs. Ook heeft hij door het gehele boek heen voorbeelden opgenomen van vele soorten verandertrajecten. Donkers sluit het boek af met een paragraaf over aandacht voor leren en ontwikkeling van reflectieve competenties. In het boek staan negen basale processen van verduurzamen uitgewerkt, onderverdeeld in drie hoofdsorten. Die uitwerking heeft Donkers gebaseerd op eigen uitgevoerde praktijkgerichte onderzoeken:

1. Een cognitief veranderproces. Gepleit wordt voor systemisch leren denken.
2. Een omgevingsgericht veranderproces. Met omgevingsgerichte handlingscompetenties beïnvloeden we onze natuurlijke en maatschappelijke omgeving.
3. Een intrapersoonlijk veranderproces. Verduurzamen is niet alleen een cognitieve bezigheid van de hersenen. Emoties, passies en ervaringen spelen een belangrijke

rol in ons biosociaal functioneren. Door aandacht te hebben voor onze innerlijke processen, discrepanties en afstemmingen tussen verschillende zelfaspecten – onze natuur, ons verstand, gevoel, onze eigenschappen en sociale rollen – maken we verduurzamen tot een duurzaam bestanddeel van onze identiteit.’

De auteur sluit af met een waarschuwing: ‘De in dit boek gepresenteerde benadering is geen pasklaar recept voor succes. Of we het gaan redden langs de hierin beschreven weg, is geen vaststaand gegeven. De beschreven benadering wil in die zin uitdrukkelijk ook geen keurslijf zijn. Vrije ruimte tussen individuen, groepen en naties op basis van één wereld die we met elkaar delen is een noodzakelijke voorwaarde voor het creëren van een meer duurzame toekomst.’

Het boek biedt een interessante en zeer relevante bijdrage aan de vele discussies over verduurzaming, mijns inziens zeer waardevol voor studenten en docenten in het hoger onderwijs, waar onderwijs over verduurzaming nu dringend nodig is in vele disciplines. Maar ik stem ook in met de afsluiting van dit boek, waarin Donkers Francis Bacon citeert: ‘Sommige boeken moeten worden geproefd, andere verslonden. Dit boek moet worden gekauwd en verteerd.’

Albert Pilot
is emeritus hoogleraar aan de
Universiteit Utrecht en lid van de
recensieredactie van Th&ma